BUREAU hhm

ONDERZOEKT | ADVISEERT | BEWEEGT

Rapportage tweede fase ex durante evaluatie programma Eén tegen eenzaamheid

Auteur(s) dr. ir. Albertus Laan
Ellen Geuzebroek MSc.
drs. Marco Wolves

Opdrachtgever Ministerie van VWS

Kenmerk EG/20/2000/eveenz
Publicatiedatum December 2020

© Bureau HHM

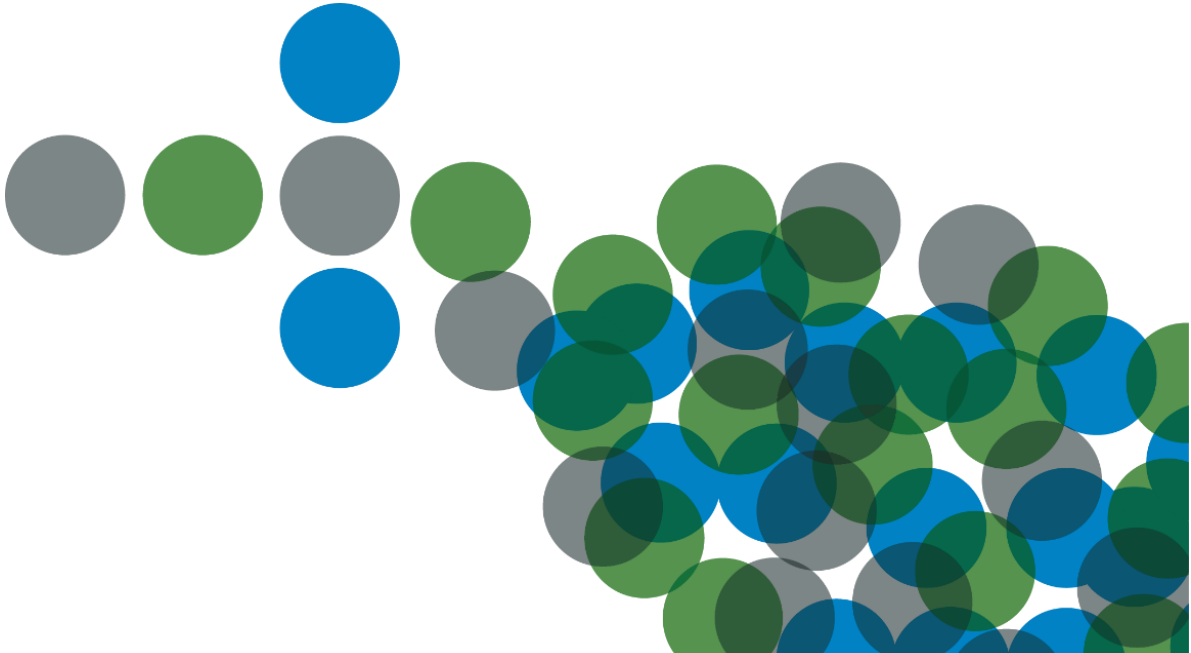

Inhoud

Samenvatting **3**

1. Het onderzoek **5**

2. Terugblik op eerste fase evaluatie **8**

3. Programmateam **9**
3.1 Algemeen 9
3.2 Constateringen 9
3.3 Uitdagingen 11

4. Nationale Coalitie **12**
4.1 Algemeen 12
4.2 Constateringen 12
4.3 Uitdagingen 13

5. Lokale coalities **14**
5.1 Algemeen 14
5.2 Constateringen 14
5.3 Uitdagingen 17

6. Adviseurs lokale coalities **18**
6.1 Algemeen 18
6.2 Constateringen 18
6.3 Uitdagingen 19

7. Wetenschappelijke adviescommissie **20**
7.1 Algemeen 20
7.2 Constateringen 21
7.3 Uitdagingen 21

8. Duurzame borging **22**
8.1 Algemeen 22
8.2 Constateringen 22
8.3 Uitdagingen 23

9. Effecten COVID-19 ..... **24**
9.1 Algemeen 24
9.2 Constateringen 24
9.3 Uitdagingen 25

10. Conclusies **26**
10.1 Centrale vraagstelling en conclusie 26
10.2 Onderzoeksvragen en conclusies 27
10.3 Ontwikkelacties 31

Bijlage 1. Respondenten 32
Bijlage 2. Gespreksleidraden 33

Samenvatting

In deze rapportage presenteren wij onze bevindingen van de tweede fase in het kader van de ex durante evaluatie van het programma *Eén tegen eenzaamheid.*

Het programma *Eén tegen eenzaamheid* heeft als doel een trendbreuk te realiseren in eenzaamheid onder ouderen door een maatschappelijke beweging op gang te brengen. De uitbraak van COVID-19 heeft het belang van dit programma verder vergroot. Het programma bestaat uit een programmateam, een Nationale Coalitie, lokale coalities en een Wetenschappelijke Adviescommissie. Het programma loopt in eerste instantie van 2018 tot 2021, onder regie van het ministerie van VWS.

Het programma wordt tijdens de looptijd geëvalueerd, om tussentijds te kunnen bijsturen. Het effect van het programma op de daadwerkelijk ervaren eenzaamheid onder ouderen wordt afgelezen aan de prevalentiecijfers van eenzaamheid in de gezondheidsmonitor van GGD, RIVM en CBS en valt buiten de scope van onze evaluatie.

Voor de uitvoering van de tweede fase bestudeerden wij documentatie. Daarnaast voerden wij gesprekken met leden van het programmateam, adviseurs van lokale coalities en leden van de Nationale Coalitie, lokale coalities en de Wetenschappelijke Adviescommissie. Ook woonden we diverse bijeenkomsten bij. Aansluitend organiseerden we een leertafel, waarin we de tussentijdse leer- en verbeterpunten bespraken met onze respondenten.

In zijn algemeenheid constateren we op basis van deze tweede fase van de evaluatie van het programma *Eén tegen eenzaamheid* dat het programma stevig staat en goed functioneert. Het programma is ook flexibel en speelt snel en effectief in op veranderende omstandigheden en nieuwe vraagstukken die naar voren komen.

De aanbevelingen die wij na de eerste fase van de evaluatie hebben gedaan, zijn voortvarend opgevolgd. Deze aanbevelingen zijn inmiddels afgedaan.

Op basis van deze tweede evaluatie doen we de navolgende aanbevelingen. Deze aanbevelingen hebben een meer algemeen karakter, omdat vanuit de evaluatie weinig op- en aanmerkingen ten aanzien van het functioneren van het programma naar voren zijn gekomen. Ten aanzien van het aanpakken van eenzaamheid is nog meer dan genoeg te doen, het programma is daar momenteel goed op toegerust. Verder merken we op dat ten aanzien van de meeste van deze uitdagingen binnen het programma nu al ontwikkeling plaats-vindt.

1. Er wordt intensief gewerkt aan het nog verder effectief maken van het functioneren van de Nationale Coalitie en het verder tot stand laten komen -waar nuttig- van koppelingen naar de lokale situaties. Aanbeveling is dit vooral door te zetten en daarin een aanpak te ontwikkelen aansluitend op de verschillende soorten deelnemers aan de Nationale Coalitie.

2. Veel lokale coalities hebben behoefte volgende stappen te zetten in netwerkvorming. Doorgroeien van 'bij elkaar zitten' naar 'echt samen werken'. Hier wordt vanuit het programma op verschillende manieren al ondersteuning bij geboden.
   Aanbeveling is de ondersteuning van lokale coalities ten aanzien van de netwerkvorming nog verder te intensiveren.

3. Lokale coalities hebben behoefte zich nog verder te ontwikkelen ten aanzien van het monitoren en evalueren van hun aanpak van eenzaamheid. Hier is vanuit het programma een (goed) begin van ondersteuning op aanwezig.
   Aanbeveling is de lokale coalities verder te blijven ondersteunen bij het ontwikkelen en realiseren van monitoring en evaluatie.

4. De masterclasses die worden georganiseerd voor lokale coalities worden in het algemeen zeer gewaardeerd. Deze stimuleren het samen leren.
   Aanbeveling is deze aanpak nog verder te intensiveren.

5. Het afgelopen jaar is -met succes- veel geïnvesteerd in het ontwikkelen van de kennis en kunde van de adviseurs die werkzaam zijn voor de lokale coalities. De adviseurs zijn in het algemeen van grote toegevoegde waarde voor de lokale deelnemers aan het programma.
   Aanbeveling is vooral te blijven investeren in de kwaliteit van de adviseurs en hen optimaal te blijven faciliteren. Zij zijn van grote waarde voor de effectiviteit van het programma.

6. Voor de wetenschappelijke adviescommissie is nu vooral van belang dat een onderzoeksprogramma voor meerdere jaren tot stand komt. De WAC begeleidt het ontwikkelen hiervan en kan na besluitvorming de uitvoering hiervan ter hand nemen.
   Aanbeveling is dit proces vooral door te zetten.

1. Het onderzoek

In dit hoofdstuk beschrijven we de aanleiding van deze evaluatie en de gehanteerde aanpak.

1.1 Aanleiding

Met het programma *Eén tegen eenzaamheid* wil de overheid de trend van eenzaamheid onder ouderen doorbreken, door eenzaamheid eerder te signaleren, bespreekbaar te maken en duurzaam aan te pakken. Het programma bestaat uit een programmateam, een Nationale Coalitie, lokale coalities en een Wetenschappelijke Adviescommissie (WAC). Het initiatief voor het programma *Eén tegen eenzaamheid* is genomen door het ministerie van VWS en daar ligt ook de regie. Het programma loopt vooralsnog tot en met 2021. Het programma maakt deel uit van het Pact voor de Ouderenzorg en heeft verbinding met andere programma's, zoals Langer Thuis en Verpleeghuiszorg.

Het ministerie van VWS laat het programma gedurende de uitvoering ervan evalueren om tussentijds te kunnen leren en bijsturen[1]. Deze ex durante evaluatie is een kwalitatief onderzoek en richt zich op het functioneren van het programma. Het effect van het programma op de daadwerkelijk ervaren eenzaamheid onder ouderen (de prevalentie van eenzaamheid) wordt afgelezen aan de prevalentiecijfers van eenzaamheid in de gezondheidsmonitor van GGD, RIVM en CBS.
Het onderzoek bestaat uit drie fasen. De resultaten van de eerste fase, uitgevoerd in 2019, zijn weergegeven in het rapport *Rapportage eerste fase ex durante evaluatie programma Eén tegen eenzaamheid* met het kenmerk AN/20/0066. Het voorliggende rapport bevat de uitkomsten van de tweede fase, uitgevoerd in 2020. In 2021 vindt de derde fase van het onderzoek plaats.

1.2 Vraagstelling

In deze ex durante evaluatie staat de volgende hoofdvraag centraal:

Draagt de ingezette strategie, inrichting en ondersteuningsstructuur van het programma Eén tegen eenzaamheid bij aan het ontstaan van een nieuwe en duurzame aanpak van eenzaamheid?

De hoofdvraag is vertaald in de volgende deelvragen:

1. Om welke redenen sluiten gemeenten zich aan bij het programma en hoe wordt dit in de praktijk ervaren? Wat hebben ze aan het programma? Waar kan programma nog meer voor hen betekenen?

2. Vormen de gemeenten lokale coalities en maken deze gebruik van lokale filialen van partners uit de landelijke coalitie? En maken zij gebruik van het aanbod van het programma (kennis, kunde, advies) of de Wetenschappelijke Adviescommissie?

3. In hoeverre maken gemeenten gebruik van binnen het programma ontwikkelde instrumenten (Toolkit)?

[1] De evaluatie maakt onderdeel uit van de pilot 'Lerend Evalueren' van het ministerie van VWS, waarmee de overheid inzicht wil krijgen in de doeltreffendheid en doelmatigheid van het beleid dat zij voert.

4. Om welke redenen sluiten organisaties zich aan bij de Nationale Coalitie en hoe wordt dit in de praktijk ervaren? Wat levert hun dit op? Wat denken zij bij te dragen?

5. Hoe hebben de onderdelen van het programma (programmateam, adviseurs van lokale coalities, de Nationale Coalitie, lokale coalities en de Wetenschappelijke Adviescommissie) invloed op de aanpak van eenzaamheid en hoe kunnen mensen dit merken?

6. Gelet op de grotere beweging, waar en hoe kan het programma het beste gepositioneerd, georganiseerd en geborgd worden voor de lange termijn?

7. Gezien het bovenstaande, waar moeten we tussentijds in deze ex durante evaluatie bijsturen?

8. Welke invloed hebben beleidskeuzes in de uitvoering van de Wmo 2015 op de vorm en mate van eenzaamheidsbestrijding?

1.3 Aanpak

In de tweede fase van deze ex durante evaluatie zijn we nagegaan welke ontwikkelingen zich hebben voorgedaan sinds de eerste fase van het onderzoek en hebben we ervaringen van betrokken partijen in kaart gebracht over de afgelopen periode. Zowel van partijen die we in de eerste fase hebben gesproken (verandering over de tijd) als van nieuwe betrokkenen (nieuwe ervaringen).

Bij het actieprogramma *Eén tegen eenzaamheid* zijn veel partijen betrokken met veel diversiteit, op nationaal en lokaal niveau. Lokaal en nationaal vinden heel veel verschillende activiteiten plaats. Dit vraagt om een uitgebreide gegevensverzameling voor deze evaluatie, in de breedte en in de diepte. Tegelijk zijn we begrensd in de omvang van ons onderzoek en gebruiken we (lokaal) een beperkte steekproef. Binnen de mogelijkheden proberen we recht te doen aan de omvang en reikwijdte van het programma. We hebben veel gezien, maar zeker niet 'alles' wat te zien zou kunnen zijn.

Deze tweede fase van de evaluatie kent de volgende stappen:

1. We hebben de nieuwe documentatie bestudeerd beschikbaar over het programma, zoals kamerstukken, verslagen van bijeenkomsten, ontwikkelde instrumenten, et cetera.
2. We hebben individuele interviews afgenomen met betrokkenen, zoals vertegenwoordigers van het programmateam, de WAC en adviseurs van lokale coalities.
3. We hebben negen individuele interviews afgenomen met leden van de Nationale Coalitie. We hebben gesproken met drie deelnemers die we in 2019 tijdens de eerste fase ook hebben gesproken en met zes nieuwe partijen.
4. We hebben vijf individuele interviews afgenomen bij projectleiders van lokale coalities die we in 2019 tijdens de eerste fase ook hebben gesproken.
5. We hebben groepsinterviews afgenomen met zeven lokale coalities die we in de eerste fase niet hebben gesproken.
6. We hebben een leertafel georganiseerd, waarin we onze concept-bevindingen ter toetsing en aanscherping hebben voorgelegd aan een vertegenwoordiging van de respondenten die we tijdens het onderzoek hebben gesproken.

COVID-19

Het programma *Eén tegen eenzaamheid* is als gevolg van de uitbraak van COVID-19 in een bijzondere situatie terechtgekomen.
Enerzijds omdat corona grote gevolgen heeft voor de mate waarin ouderen (en anderen) eenzaamheid ervaren. Deze eenzaamheid is schrijnend en deze is scherp in beeld gekomen.
Anderzijds omdat het programma zelf ook in al haar facetten vergaand wordt geraakt. Er is een bijna volledige omslag gemaakt van fysieke naar digitale activiteiten, vanuit huis uitgevoerd.
De noodzaak van actie om eenzaamheid te bestrijden is (weer) zeer duidelijk geworden.

Ook effect op deze ex durante evaluatie
De tweede meting voor deze ex durante evaluatie begon net op het moment dat we met COVID-19 te maken kregen. Alle onderdelen van de evaluatie waarbij we naar mensen toe zouden gaan, waarop we samen zouden komen, hebben we moeten omzetten naar aangepaste digitale bijeenkomsten. Dat betrof met name de gesprekken met de lokale coalities en de leertafel. De individuele interviews waren al telefonisch of via beeldbellen voorzien, die konden zoals beoogd doorgaan.

We hebben uiteindelijk in voldoende mate de benodigde informatie voor deze evaluatie kunnen ophalen. Waarbij de scope van deze evaluatie het functioneren van het programma als zodanig is, in haar aanpak van eenzaamheid, ook in deze bijzondere situatie, die een grote mate van flexibiliteit en oplossingskracht vroeg van het programma.

In hoofdstuk 9 gaan we verder in op de effecten van COVID-19 op het programma *Eén tegen eenzaamheid*.

1.4 Leeswijzer

In deze rapportage presenteren we onze bevindingen uit de twee fase van deze ex durante evaluatie en blikken we ook terug op de resultaten van de eerste fase. Daarbij gaan we achtereenvolgens in op ervaringen met en het functioneren van het programmateam, de Nationale Coalitie, de lokale coalities, de adviseurs van lokale coalities en de Wetenschappelijke Adviescommissie. Verder gaan we in op de duurzame borging van het programma en de effecten van COVID-19.

Vervolgens doen we suggesties voor bijsturing van het programma *Eén tegen eenzaamheid*. Een overzicht van de antwoorden op de gestelde hoofd- en deelvragen geven we weer in het slothoofdstuk conclusies.

In bijlage 1 staat een overzicht van alle geïnterviewde organisaties.
De gespreksleidraad staat in bijlage 2.

2. Terugblik op eerste fase evaluatie

In dit hoofdstuk blikken we terug op de leer- en verbeterpunten voor het programma uit de eerste fase van deze evaluatie.

Tijdens de eerste fase van de evaluatie hebben we geconcludeerd dat er landelijk en lokaal een brede beweging op gang is gekomen op het gebied van preventie en tegengaan van eenzaamheid. Het programma *Eén tegen eenzaamheid* was daarbij een belangrijke initiërende factor. Uit deze eerste fase evaluatie kwam het volgende beeld naar voren:

1. Het programma *Eén tegen eenzaamheid* functioneert zoals vooraf is uitgelijnd. De opzet en het functioneren van het programma wordt door verreweg de meeste betrokkenen positief gewaardeerd.

2. Het programma geeft een impuls aan werken aan het verminderen van eenzaamheid. Het thema eenzaamheid is op de kaart gezet, er is publicitaire aandacht, er wordt gewerkt aan taboedoorbreking, er zijn landelijke acties met veelal een lokale koppeling, veel nationale en lokale partijen hebben zich gecommitteerd aan het tegengaan van eenzaamheid onder ouderen, et cetera.

3. De Nationale Coalitie kent inmiddels een groot aantal deelnemers. De uitdaging is het functioneren van de Nationale Coalitie verder te versterken en de meerwaarde van de Nationale Coalitie met name voor de lokale coalities te vergroten.

4. In een groot aantal gemeenten zijn lokale coalities gevormd. Enkele lokale coalities bestonden al voordat het programma werd gestart. Er wordt aan gewerkt om de komende jaren in een groot aantal gemeenten lokale coalities tot stand te laten komen.

5. De ondersteuning van de uitvoeringskracht van de lokale coalities vanuit het programma kan verder worden versterkt door het bieden van een beperkte set concrete en praktische instrumenten (in de Toolkit) en het verder toerusten van adviseurs van het programma.

6. De wisselwerking tussen kennisontwikkeling en kennistoepassing kan verder worden versterkt. Dit vraagt om kruisbestuiving tussen de Wetenschappelijke Adviescommissie, de Nationale Coalitie en lokale coalities. Zodat niet alleen nieuwe kennis wordt ontwikkeld, maar ook bestaande kennis optimaal wordt toegepast.

7. Het ministerie van VWS heeft een belangrijke initiërende en regie-voerende rol in het programma *Eén tegen eenzaamheid.* Het is van belang dat op termijn de duurzame aandacht voor het tegengaan van eenzaamheid maatschappelijk wordt geborgd.

Voorafgaand aan deze tweede fase van deze ex durante evaluatie hebben we gesproken met vertegenwoordigers van het programma-team. We hebben toen de stand van zaken ten aanzien van voor-noemde leer- en verbeterpunten besproken.
In dit rapport verbinden we de ervaringen en uitdagingen uit de eerste fase van deze evaluatie met de ontwikkelingen en ervaringen van betrokkenen zoals die naar voren komen tijdens deze tweede fase van de evaluatie van het programma.

3. Programmateam

Het ministerie van VWS is de initiatiefnemer tot en voert de regie over het programma Eén tegen eenzaamheid door middel van een programmateam.

eenzaamheid onder ouderen

'Onze samenleving staat aan de vooravond van een grote verandering. Nu nog zijn 1,3 miljoen mensen ouder dan 75 jaar. In 2030 zijn er dat 2,1 miljoen. Met de meesten van die ouderen gaat het fysiek gelukkig goed. Maar tussen gezond zijn en je goed voelen, zit soms een wereld van verschil. Want meer dan de helft van de 75-plussers zegt zich eenzaam te voelen. Dat zijn meer dan 700.000 ouderen. Dat baart ons zorgen. En als we niets doen, zijn er in 2030 meer dan 1 miljoen ouderen die zich eenzaam voelen!' Bron: w*ww.eentegeneenzaamheid.nl*)

3.1 Algemeen

Het ministerie van VWS is de initiatiefnemer van het programma *Eén tegen eenzaamheid.* Er is een programmateam ingesteld dat de regie voert op het programma.

Informatiebron:

Dit hoofdstuk is gebaseerd op de informatie verkregen vanuit de gesprekken met zowel leden van het programmateam als respondenten van de Nationale Coalitie en de lokale coalities. Daarnaast woonden we (digitaal) enkele bijeenkomsten van het programma bij.

3.2 Constateringen

Tijdens de eerste fase van ons onderzoek bevond het programma zich in een opbouwfase. In 2019 werd bijvoorbeeld nog gewerkt aan het concretiseren van de rolinvulling van de verschillende onderdelen van het programma en ook de bemensing van het programma was nog niet op orde. Er liep toen bijvoorbeeld nog een aanbesteding voor het werven van adviseurs voor de lokale coalities.

Inmiddels is het voor de betrokkenen bij het programma duidelijk wat ze kunnen verwachten van elkaar en weten ze elkaar gemakkelijk te vinden. Dit geldt zowel voor het programmateam als voor deelnemers aan de Nationale Coalities en lokale coalities. De bemensing van het programma is nu op orde en stabiel, inclusief de pool met adviseurs van lokale coalities. Wij horen van de respondenten uit het programmateam dat zij ervaren dat het programmateam stevig staat en snel en flexibel functioneert. We horen ook van de respondenten vanuit de Nationale Coalitie en de lokale coalities vooral positieve geluiden over hoe het programma nu functioneert.

Door de veranderde omstandigheden heeft het programmateam haar wijze van werken moeten omgooien. De inhoud van de activiteiten is ook ingrijpend aangepast. De nieuwe situatie is ook aangegrepen om bijvoorbeeld de Toolbox verder door te ontwikkelen, tijd die vrijviel is daarop ingezet. Het programmateam is in 2020 beslist niet stilgevallen.

De website van Eén tegen eenzaamheid is in 2020 verder ontwikkeld. De vindbaarheid van onderwerpen is vergroot. Er is veel nieuwe inhoudelijke en praktische informatie aan de website toegevoegd. In 2020 heeft de website 236.200 unieke bezoekers gehad (1 januari – 1 december). De website Eenzaam.nl, gericht op mensen die met

eenzaamheidsgevoelens worstelen, kreeg 96.400 unieke bezoekers (1 januari – 1 november).

In 2020 zijn maandelijks reguliere nieuwsflitsen uitgebracht. Daarnaast zijn vier specifieke 'corona-nieuwsflitsen' uitgebracht, waarin het maatschappelijk initiatief een podium had. De aandacht hiervoor is vergroot omdat dit een belangrijk communicatiemiddel is in deze corona-tijd. De nieuwsbrief heeft 1750 abonnees (november 2020).

De zomercampagne Eén tegen eenzaamheid heeft een andere invulling gekregen. Deze is omgezet naar een eveneens langlopende 'corona-campagne', met als thema 'een klein gebaar kan het verschil maken'.

In het najaar 2020 stonden wederom twee groot events op de agenda in het kader van de Week tegen de eenzaamheid: een openingsevent voor deelnemers van de Nationale Coalitie tegen eenzaamheid en wet-houders (gemeenten) en een Slotevent voor het veld. Deze events zijn door de situatie met de tweede corona-golf uiteindelijk omgezet in grote digitale events.

Daarnaast is er belangrijke voortgang geboekt in de administratieve organisatie van het programma. Zo worden alle contactmomenten met betrokkenen bij het programma, zoals van de Nationale Coalitie of lokale coalities, bijgehouden in een digitaal CRM-systeem.

Ofwel, de infrastructuur van het programma *Eén tegen eenzaamheid* staat en werkt. We constateren dat de diverse aandachtspunten die uit de eerste fase van het onderzoek naar voren zijn gekomen binnen het programma voortvarend zijn opgepakt.

Als gevolg hiervan valt in deze tweede fase van de ex durante evaluatie op dat, vergeleken met de eerste fase, er het afgelopen jaar duidelijk meer ruimte en aandacht is voor samen leren en ontwikkelen binnen het programma. Zo worden vraagstukken en/of knelpunten waar meerdere betrokkenen tegenaan lopen (denk aan adviseurs van lokale coalities, leden van de Nationale Coalitie, of deelnemers aan lokale coalities) direct opgepakt en vertaald in actie. Bijvoorbeeld via werk-ateliers en masterclasses. Diverse respondenten merken op dat het programma *Eén tegen eenzaamheid* nadrukkelijk het karakter van een actieprogramma heeft. In de woorden van een betrokkene: "Binnen het programma werken wij vanuit de filosofie dat verandering niet begint bij beleid, maar door te doen en te ervaren en van daaruit samen te leren en ontwikkelen."

In de eerste fase van deze ex durante evaluatie kwam naar voren dat de meeste respondenten veel belang hechten aan de betrokkenheid en de rolinvulling van het ministerie van VWS binnen het programma. Uit de gesprekken in deze tweede fase blijkt dat dit in 2020 nog steeds het geval is. De betrokkenheid van het ministerie van VWS helpt volgens deze respondenten bij het agenderen van eenzaamheid en daarmee bijvoorbeeld bij het werven van partijen voor de Nationale Coalitie en voor de lokale coalities. Doordat het programma direct door VWS wordt uitgevoerd, zit er veel doorzettingskracht in, deels vanuit het 'gezag' van het ministerie, maar vooral ook door de onafhankelijkheid van het ministerie.

Respondenten merken op dat het programma *Eén tegen eenzaamheid* in 2020 minder hangt aan de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport dan in 2019. Het programma heeft zich inmiddels zelfstandig gepositioneerd en heeft zich bewezen als het gaat om nut en noodzaak.

3.3 Uitdagingen

Vrijwel alle respondenten die we in deze tweede fase hebben gesproken, binnen en buiten het programmateam, geven aan te vinden dat het programma *Eén tegen eenzaamheid nu* prima functioneert. Ze merken daarbij ook op dat het thema eenzaamheid, zeker nu in deze corona-tijd, nog geruime tijd intensief aandacht vereist. Ook na 2021, zoals dat vanuit het programma nu wordt gedaan.

Redenen die zij hiervoor geven:

- Het vraagstuk van eenzaamheid onder ouderen (en ook andere leeftijds- en doelgroepen) is onverminderd actueel en vraagt juist extra aandacht in deze tijd van COVID-19 (zie hoofdstuk 9).
- Het programma functioneert nu prima, maar is op onderdelen ook nog steeds verder aan het groeien. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Nationale Coalitie ten aanzien van het leggen van verbindingen met de lokale coalities (zie hoofdstuk 4). En ook voor lokale coalities, die vaak nog in een toegroei zitten naar hechte netwerkvorming, waarbij ondersteuning vanuit het programma zeker nog wordt gewenst (zie hoofdstuk 5).
- Het voorkomen en tegengaan van eenzaamheid is een complexe opgave die tal van andere maatschappelijke vraagstukken raakt en waarbij diverse beleidsterreinen en een groot aantal organisaties en initiatieven moeten worden verbonden. Op landelijk niveau, maar zeker ook lokaal. Diverse respondenten geven aan dat leggen van deze verbindingen cruciaal is als het gaat om duurzaam borgen van aandacht voor eenzaamheid. Tegelijk merken zij op dat juist op dit punt nog belangrijke stappen moeten worden gezet. Waarbij ook of mogelijk wel juist de komende periode ondersteuning vanuit het programma gewenst en nodig is (zie hoofdstuk 5).

4. Nationale Coalitie

Bedrijven en organisaties uit diverse sectoren zijn in de Nationale Coalitie vertegenwoordigd. Daardoor is deze breed in de samenleving geworteld. De deelnemers aan de Nationale Coalitie spelen zowel landelijk als lokaal een rol bij de aanpak van eenzaamheid.

4.1 Algemeen

Eind 2020 zijn 137 organisaties onderdeel van de Nationale Coalitie, eind 2019 lag dit aantal op 100. Dit betreft een grote diversiteit van publieke en private partijen. Deze worden uitgedaagd om vanuit hun eigen mogelijkheden een bijdrage te leveren aan de doelen van het programma *Eén tegen eenzaamheid:*

- maatschappelijke aandacht creëren voor eenzaamheid onder ouderen;
- het taboe op eenzaamheid doorbreken en dit bespreekbaar maken;
- een trendbreuk veroorzaken zodat wij in de samenleving meer – en meer vanzelfsprekend – naar elkaar omkijken.

Iedere deelnemer aan de Nationale Coalitie heeft deze doelstellingen onderschreven in een intentieverklaring.

De Nationale Coalitie is bedoeld om kennis en ervaring uit te wisselen en om samenwerking tussen partijen te faciliteren, landelijk en lokaal. Lokaal doen partijen dit bijvoorbeeld door hun filialen te stimuleren toe en te ondersteunen bij het deelnemen aan lokale coalities.

Informatiebron:

In het kader van de tweede meting hebben we gesproken met negen deelnemers van de Nationale Coalitie (zie bijlage 1), waarbij is gestreefd naar een zekere spreiding onder de deelnemersgroepen. Drie van deze deelnemers hebben we ook tijdens de eerste meting gesproken. De andere zes deelnemers spraken we in het kader van deze evaluatie voor het eerst.
Verder hebben we reflectie op de Nationale Coalitie gekregen vanuit de betrokkenen van het programmateam, vanuit de lokale coalities en tijdens onze deelname aan de werkconferentie 'Hoe dan?' van de regio Oost.

4.2 Constateringen

Een advies vanuit de nulmeting was om de Nationale Coalitie meer te verbinden met lokale situaties. De meerwaarde van de Nationale Coalitie kan vergroot worden door het realiseren van meer en betere verbindingen met lokale coalities. Tijdens de nulmeting concludeerden we dat de deelnemers van de Nationale Coalitie behoefte hadden aan ondersteuning bij het invullen van deze rol, bijvoorbeeld door het uitwerken van instrumenten in de Toolkit en door het beschikbaar stellen van adviseurs voor de Nationale Coalitie.

Afgelopen periode is vanuit het programma heel duidelijk ingezet op deze zaken. Alle partijen van de Nationale Coalitie zijn door het programmateam apart gesproken, bevraagd en waar nodig en mogelijk gesteund en gestimuleerd. Hier is een Aanjaagteam voor gevormd. De ondersteuning van de Nationale Coalitie is geïntensiveerd. Sinds de nulmeting is een aantal acties uitgevoerd gericht op het ondersteunen bij en stimuleren van de onderlinge verbindingen tussen deelnemers

aan de Nationale Coalitie. Verder zijn binnen het programmateam *linking pins* ingezet tussen het team Lokaal en het team Nationaal.

Tijdens de gesprekken met deelnemers van de Nationale Coalitie wordt door de contactpersoon de mogelijkheden om lokale koppelingen te leggen expliciet besproken. Ook wordt een lijst van lokale coalities gedeeld om initiatieven op lokaal niveau te stimuleren en worden via de Nieuwsflits inspiratieberichten gedeeld.

Een aantal deelnemers van de Nationale heeft ondertussen eigen initiatieven gelanceerd en/of handreikingen gemaakt voor de eigen filialen. Enkele voorbeelden daarvan zijn de handreikingen die Jumbo en Partou hebben ontwikkeld voor hun filialen en het signaleringspunt in Rotterdam met PostNL.

Vanuit de lokale coalities horen wij desondanks dat zij nog niet of beperkt ervaren lokaal te worden benaderd als gevolg van deze interne acties bij een landelijke partij. Deze verbindingen zijn nog in wording.

Wat als zeer positief wordt ervaren door partijen is het platform (applicatie *Netwerkapp*) dat voorafgaand aan congressen beschikbaar is. In deze applicatie is het vóór en tijdens de bijeenkomst mogelijk om het initiatief of de organisatie voor te stellen, een oproep te doen of een vraag te stellen. Dit ondersteunt het ontstaan van verbinding en het koppelen van vraag en aanbod.

4.3 Uitdagingen

Blijvende uitdagingen vanuit het programma ten aanzien van de Nationale Coalitie zijn in ieder geval:

- deelnemers van de Nationale Coalitie blijven ondersteunen en stimuleren bij hun eigen aanpak van eenzaamheid;
- het blijven verbinden, waar dit meerwaarde heeft, van deelnemers aan de Nationale Coalitie onderling, gericht op uitwisseling van kennis en ervaringen en waar nuttig samenwerking;
- het blijven stimuleren van het ontstaan van verbindingen tussen lokale filialen van nationale partijen en de lokale coalities.

Om de verbinding tussen deelnemers aan de Nationale Coalitie en Lokale Coalities te stimuleren, geven zowel nationale als lokale partijen aan behoefte te hebben aan een *vraag-en-aanbod platform*. Zoals de Netwerkapp die wordt gebruikt tijdens de congressen, met als doel partijen elkaar op basis van concrete vraagstukken te laten vinden.

Door betrokkenen wordt ook duidelijk aangegeven dat het belangrijk is alleen energie te steken in ontwikkelingen wanneer dit ook daad-werkelijk tot waardevolle resultaten leidt. Verbindingen tussen partijen zijn een middel, geen doel op zich.

5. Lokale coalities

Inmiddels zijn 214 gemeenten aangesloten bij het actieprogramma Eén tegen eenzaamheid. In deze gemeenten functioneren lokale coalities. Deze variëren in samenstelling en fase van ontwikkeling. De aangesloten gemeenten worden op diverse manieren ondersteund vanuit het programma bij hun aanpak van het verminderen van eenzaamheid onder hun inwoners.

5.1 Algemeen

Eind 2020 zijn 214 gemeenten aangesloten bij het programma *Eén tegen eenzaamheid.* Eind 2019 waren dit 128 gemeenten. Er is dus sprake van een duidelijke groei van het aantal deelnemende gemeenten in het afgelopen jaar. Tegelijkertijd is er nog een ontwikkelingspotentieel van ongeveer 140 gemeenten. Vanuit het programmateam worden deze gemeenten actief individueel benaderd om ze te stimuleren aan te sluiten.

Informatiebron:

We hebben in het kader van deze tweede fase van de evaluatie gesproken met vijf projectleiders van lokale coalities die we ook tijdens de nulmeting hebben gesproken. Verder hebben we gesprekken gehad met zeven lokale coalities die we nog niet eerder gesproken hebben in het kader van deze evaluatie (bijlage 1). Er is gestreefd naar een zekere spreiding in de mate van ontwikkeling en over het land van de betreffende lokale coalities. Zoals eerder aangegeven, betreft dit een beperkte selectie.

Informatiebron:

Deze informatie is verrijkt met de ervaringen van het programmateam, de Nationale Coalitie, lokale adviseurs en deelname aan de werkconferentie. Verder zijn de resultaten van de Benchmark Eén tegen eenzaamheid 2020 gebruikt.

5.2 Constateringen

We hebben gedreven lokale coalities gesproken. Er lijkt inmiddels veel kennis en kunde over het thema eenzaamheid bij iedereen beschikbaar te zijn. Er is sprake van verschillen in samenstelling, in fase van ontwikkeling en er worden veel verschillende soorten activiteiten ondernomen. De rolinvulling van de gemeente binnen de lokale coalities varieert van trekker tot deelnemer en facilitator.

De gemeenten die zich aansluiten bij het programma *Eén tegen eenzaamheid* willen een versnelling realiseren in de lokale aanpak van eenzaamheid. Ze maken gebruik van de ondersteuningsmogelijkheden die het programma biedt, van informatie en advies tot ontmoeting en ondersteuning. En de gemeente zet zich intern en extern ook op de kaart door nadrukkelijk bij het programma aan te sluiten. De aandacht voor eenzaamheid is ook opgenomen in de gemeentelijke coalitieakkoorden, wordt actief ondersteund door een of meer wethouders en wordt onderschreven door het college als geheel.

Er is in inmiddels een pool ingericht binnen het programma met vijftien wethouders. Zij zijn actief betrokken bij het uitdragen van mogelijkheden richting coalities. Andere wethouders kunnen deze pool altijd benaderen voor een gesprek en ondersteuning.

Bijna alle coalities (oud en nieuw) die we hebben gesproken, geven aan dat het aansluiten bij en de ondersteuning vanuit het programma een duidelijke impuls heeft gegeven aan de lokale ontwikkelingen. Door aan te sluiten bij landelijk gegenereerde aandacht voor het thema eenzaamheid. Maar vooral door de beschikbare ondersteuning vanuit het programma. Binnen alle gemeenten wordt gemeentelijke beleidscapaciteit ingezet voor de aanpak van eenzaamheid. In enkele gevallen is door gemeenten de projectleiding belegd bij bijvoorbeeld een welzijnsorganisatie.

Gemeenten gesproken tijdens eerste evaluatie

We hebben met vijf projectleiders van gemeenten gesproken die we ook tijdens de eerste evaluatie. Belangrijkste opmerkingen die we van hen hebben gehoord in relatie tot het programma zijn:

- Al deze lokale coalities zijn nog vol in actie op het thema eenzaamheid en ontwikkelen zich verder door.
- In de meeste gevallen zijn de adviseurs vanuit het programma nog altijd duidelijk van waarde voor de lokale ontwikkeling, hij of zij is een belangrijke vraagbaak en bron van informatie.
- Enkele van deze gemeenten zijn ondertussen in de volgende fase gekomen ten aanzien van het programma, zij krijgen minder of geen directe ondersteuning van een adviseur meer.
- De tools in de toolkit worden ondertussen gebruikt en positief gewaardeerd.
- Veel informatie waar naar gezocht wordt is te vinden op de website.
- Ter ondersteuning van de eigen communicatie-activiteiten zijn inmiddels veel informatie en hulpmiddelen te vinden op de site.
- Veel vragen en kritiekpunten ten aanzien van het programma uit de eerste evaluatie, blijken inmiddels opgelost te zijn.
- Bij de lokale coalities die nu overgaan naar de 'netwerk-fase' (geen directe begeleiding meer door een adviseur) zijn evaluaties gedaan met de adviseurs, deze zijn lokaal als nuttig en constructief ervaren. Hier hebben we op dit moment geen inhoudelijke uitkomsten van.
- Als sprake is van een lange historie binnen een gemeente met het werken aan eenzaamheid en daar al een sterk eigen programma op staat, dan ervaren zij minder meerwaarde van het programma. Andersom zijn zij juist wel van waarde richting het programma.
- Monitoring en evaluatie van de *effecten op inwoners* van de lokale aanpak van eenzaamheid staat veelal nog in de kinderschoenen. Samen met twee gemeenten wordt vanuit het programma gewerkt aan het opstellen van een handreiking/instrument hoe gemeenten kunnen monitoren en evalueren.

Nieuw gesproken gemeenten

We hebben met zeven voor ons 'nieuwe' lokale coalities gesproken, allen digitaal. Bij de zeven nieuw gesproken gemeenten heeft de aansluiting bij het programma *Eén tegen eenzaamheid* in twee gevallen geleid tot een nieuwgevormde lokale coalitie. Bij de andere vijf was al sprake van een vorm van een lokale coalitie, die na de aansluiting bij het programma verder is doorontwikkeld.

Deelname aan het actieprogramma geeft een duidelijke boost aan de lokale coalities die al bestonden voor het moment van aansluiten bij het programma *Eén tegen eenzaamheid.* De lokale coalities sluiten ook aan op de landelijke acties en initiatieven, maar hebben vooral veel eigen initiatieven en acties.

Het overall beeld van de inrichting en samenstelling van de zeven nieuw gesproken lokale coalities is niet vergelijkbaar met de coalities tijdens de eerste evaluatie. Navolgend benoemen we enkele kernpunten.

Er is vaak sprake van een brede samenstelling van de lokale coalities, met onder meer organisaties van zorg en welzijn, met vrijwilligers-organisaties, kunst en cultuur, ouderenbonden en verenigingen. In ongeveer de helft van de lokale coalities zijn ook lokale ondernemers en lokale vestigingen van landelijke ondernemers betrokken.

De lokale aanpak van eenzaamheid wordt bestuurlijk gesteund binnen alle gemeenten. In ongeveer een derde van de gemeenten is het bestuur (de wethouder) ook direct persoonlijk actief op dit thema. De aandacht voor en de inzet op eenzaamheid wordt vaak ook bestuurlijk gesteund binnen de overige aan de lokale coalities deelnemende partijen, soms hangt dit op de betrokkenheid van een individuele medewerker.

Er is sprake van een brede diversiteit van activiteiten en werkwijzen binnen de lokale coalities. Hier is vaak een groot aantal lokaal actieve partijen bij betrokken.

Belangrijkste opmerkingen die we vanuit deze lokale coalities hebben gehoord ten aanzien van het programma zijn:

- Er is veel waardering voor de kennis en kunde en inbreng van de adviseurs vanuit het programma.
- De toolkit wordt positief gewaardeerd, hier zitten veel bruikbare hulpmiddelen in.
- Er wordt vaak door de gemeentelijk betrokkenen (de projectleiders) gebruik gemaakt van het aanbod van Webinars en dergelijke, deze worden in mindere mate bezocht door andere deelnemers in de lokale coalities. Deze andere deelnemers zijn veelal direct actiegericht bezig en niet met de inhoudelijke en procesmatige leer- en ontwikkelzaken die in de Webinars aan de orde zijn. Dit wordt geconstateerd en niet als probleem aangemerkt.
- Het doorontwikkelen van een lokale coalitie met een zekere mate van vrijblijvendheid naar een hecht netwerk in de lokale situatie is een uitdaging.
- De meeste lokale coalities bekijken het thema eenzaamheid met een brede scope, van jong tot oud. Vanuit het programma wordt deze brede scope in de praktijk wel ondersteund met informatie en kennis en kunde, al ligt de primaire focus en de publieke aandacht van het programma op ouderen.
- De gemeenten hebben behoefte aan ondersteuning bij het inrichten en realiseren van het lokale netwerk en het maken van de overstap van samen zitten naar samen werken.
- Veel gemeenten willen graag doorgroeien van de situatie waarin ze trekker zijn naar een situatie dat ze facilitator zijn, ze zijn vaak nog zoekend hoe dit te realiseren en hoe dit duurzaam te laten zijn;
- Er is behoefte aan het realiseren van monitoring en evaluatie, dit staat veelal nog in kinderschoenen.
- Er wordt gesignaleerd dat er sprake is van een afbreukrisico als gevolg van de kosten van covid-19 voor de gemeente, het kan zijn dat een financiële heroriëntatie nodig is waardoor minder middelen voor de aanpak van eenzaamheid beschikbaar komen.

Algemeen wordt door alle betrokkenen aangegeven dat het thema eenzaamheid structureel inspanning vraagt. Er moet aanhoudend energie in worden gestoken. Deze inspanning vinden zij belangrijk omdat zij het maatschappelijke probleem van eenzaamheid willen

verminderen. Deze aanjaagrol moet in ieder geval ergens worden belegd, praktisch betekent dit ook dat hiervoor meestal middelen vanuit de gemeente nodig zijn, in de vorm van tijd en/of geld.

Verder geven betrokkenen aan dat het construct van het werken met lokale coalities krachtig is om maatschappelijk thema's aan te gaan. Uitdaging is hierbij wel dat 'alles met alles' te maken heeft. Als je alle mogelijke thema's in één coalitie onderbrengt dan wordt dit te complex en werkt het niet meer. Als je daarentegen te veel losse thema's hanteert, dan worden partijen vermoeid dat ze veel aparte coalities moeten deelnemen. Dit vraagt dus een zekere mate van evenwicht.

In hoofdstuk 9 gaan we in op de effecten van corona op de lokale coalities en het programma *Eén tegen eenzaamheid.*

5.3 Uitdagingen

Uit de gesprekken die we hebben gevoerd, komen de volgende uitdagingen vanuit de lokale coalities richting het programma voor de komende periode naar voren:

1. Veel lokale coalities hebben behoefte aan (nog meer) ondersteuning bij het doorgroeien van 'bij elkaar zitten' naar 'echt samen werken'. Het vormen van een hecht netwerk. Hier bestaat al ondersteuning voor, maar dit is een van de belangrijke uitdagingen voor de komende periode.

2. Monitoren en evalueren van de aanpak en resultaten van de lokale aanpak van eenzaamheid staat bijna overal nog in de kinderschoenen. Er is op veel plaatsen behoefte aan ondersteuning hierop, praktisch in de eigen situatie.

3. De masterclasses die worden georganiseerd voor lokale coalities worden in het algemeen zeer gewaardeerd. Deze stimuleren het samen leren. Aanbeveling is deze aanpak nog verder te intensiveren.

6. Adviseurs lokale coalities

Vanuit het programma Eén tegen eenzaamheid ondersteunen adviseurs lokale coalities.

6.1 Algemeen

Lokale coalities ontvangen bij het tekenen van het convenant en het vormen van een lokale coalitie 64 advies uren van een adviseur vanuit het programma. Deze adviseur biedt ondersteuning bij het vormen en/of doorontwikkelen van de lokale coalitie tegen eenzaamheid.

Informatiebron:

Dit hoofdstuk is gebaseerd op de informatie die wij hebben verkregen vanuit de door ons gevoerde gesprekken met adviseurs lokale coalities. Deze adviseurs waren niet noodzakelijk verbonden aan de lokale coalities die wij hebben gesproken. Deze informatie is aangevuld met ervaringen vanuit de lokale coalities en het programmateam.

6.2 Constateringen

Uit de eerste meting kwam dat de bemensing voor de adviseurspool nog problematisch was. Uit deze tweede meting komt naar voren dat dit nu op orde is. Er is en wordt veel geïnvesteerd in verdere professionalisering van de adviseurs. Veel uitwisseling tussen de adviseurs is tot stand gebracht tijdens de intervisies, masterclasses, in gezamenlijke WhatsApp groepen en ook één op één.

Vanuit de lokale coalities komen tijdens deze tweede meeting positieve geluiden over de expertise van de adviseurs en de ondersteuning die zij bieden. Onderdeel daarvan is dat het gewaardeerd wordt dat de adviseurs vaak gemeenten met elkaar verbinden om zo uitwisseling en onderlinge stimulans te bevorderen. Dit gebeurt door het hele land heen. De algemene maatschappelijke beweging om meer digitaal te werken ondersteunt dit proces.

De kennis over het bewustzijn van de thematiek rond eenzaamheid is ondertussen in het algemeen goed doorgedrongen in het land. Een gevolg daarvan is dat de focus in de ontwikkelingen is verschoven van bewustzijn naar concreet doen, visie en organiseren. Door betrokkenen wordt aangegeven dat de adviseurs hier goed op zijn toegerust.

Inmiddels zijn 17 gemeenten aan het einde van hun lokale adviesuren gekomen. Na de begeleidingsfase gaan gemeenten over naar de netwerkfase. In de netwerkfase blijft de gemeente in zekere mate actief ondersteuning krijgen vanuit het programma. Het contact verloopt 'op afstand' (telefonisch, mail) via een accounthouder vanuit het programma. Meestal is dit voorheen de adviseur vanuit het programma voor de betreffende gemeente. De accounthouder functioneert als kennismakelaar tussen de gemeente en het programma. De gemeenten die in de netwerkfase verkeren, kunnen deel blijven nemen aan bijeenkomsten van het programma.

6.3 Uitdagingen

Uit de gesprekken die we hebben gevoerd, komen de volgende aandachtspunten of signaleringen naar voren ten aanzien van de inzet van de adviseurs in de lokale situatie:

1. Een blijvende uitdaging voor de adviseurs is de diversiteit en veelheid der dingen die aan de orde zijn bij het thema eenzaamheid. Het is een veelomvattend geheel en lokale coalities maken veel verschillende keuzen waar ze mee aan de slag gaan, waar hun behoeften liggen. Dit vraagt kennis en kunde van de adviseurs, goede matching van personen aan situaties en een optimale uitwisseling tussen adviseurs door het hele land.

2. De inspanningen die het afgelopen jaar zijn gepleegd om de kennis en kunde van de adviseurs nog verder te vergroten, blijkt te lonen. Deze inspanningen moeten worden doorgezet, zodat de adviseurs optimaal toegerust blijven voor hun werk.

7. Wetenschappelijke adviescommissie

De Wetenschappelijke Adviescommissie voedt het programma *met kennis en inzichten over het tegengaan van eenzaamheid en adviseert over het monitoren van de effecten van het* programma.

Informatiebron:

Dit hoofdstuk is gebaseerd de gesprekken met leden van de WAC, met de begeleidingscommissie. Aangevuld met informatie verkregen uit beschikbare documenten van de WAC.

7.1 Algemeen

In het kader van het programma *Eén tegen eenzaamheid* is een breed samengestelde Wetenschappelijke Adviescommissie (WAC) ingericht. Deze onafhankelijke commissie bestaat uit negen wetenschappers en beschikt over een rijke expertise. De taak van de WAC is tweedelig. Enerzijds heeft zij een adviserende rol aan het ministerie van VWS. Anderzijds deelt zij haar expertise met de deelnemers aan het actieprogramma, bijvoorbeeld door lezingen te verzorgen tijdens bijeenkomsten van het actieprogramma.

In 2019 heeft de WAC adviezen uitgebracht over de monitoring van het actieprogramma[2] en over de ontwikkeling van effectieve interventies[3] om eenzaamheid te verminderen. Hierin is aangegeven dat vooral moet worden ingezet op het beschrijven en onderbouwen van interventies op het gebied van eenzaamheid. De WAC adviseert om aan te sluiten bij te systematiek die door Movisie wordt gehanteerd voor haar databank Effectieve sociale interventies. Beide adviezen zijn overgenomen door de minister en worden binnen het programma uitgevoerd.

Begin 2020 bracht de WAC haar derde advies uit over een agenda en ontwikkeling op de lange termijn. In de adviesbrief meerjarige onderzoeksagenda[4] adviseert de WAC over te stellen prioriteiten in ontwikkeling en onderzoek op het gebied van eenzaamheid.

In de adviesbrief vat de WAC de behoeften aan onderzoek en ontwikkeling op de lange termijn ten aanzien van eenzaamheid samen in de volgende acht vragen:

- Wat is eenzaamheid?
- Hoe ontstaat eenzaamheid?
- Wat weten, willen en kunnen eenzame mensen zelf?
- Hoe is eenzaamheid te voorkómen?
- Hoe is eenzaamheid te verminderen of te verlichten?
- Hoe is eenzaamheid te herkennen en bespreekbaar te maken?
- Hoe is eenzaamheid te meten?
- Hoe is de nodige deskundigheid te bevorderen?

[2] Advies Wetenschappelijke Adviescommissie, Monitoring actieprogramma Eén tegen eenzaamheid, 07-03-2019

[3] Advies Wetenschappelijke Adviescommissie, Op weg effectieve interventies tegen eenzaamheid, 17-05-2019

[4] Advies Wetenschappelijk Adviescommissie, Onderzoek en ontwikkeling op lange termijn, 26-03-2020

De aanbeveling van de WAC in het briefadvies is om de deelnemers van het actieprogramma bij de verdere ontwikkeling actief te betrekken. Dit interactieve proces moet resulteren in een definitieve onderzoeks-agenda, zodat de agenda aansluit bij de behoeften van deelnemers en gedragen wordt door de beweging tegen eenzaamheid. Dit advies ligt ter bespreking bij het departement.

7.2 Constateringen

De ontwikkeling van effectieve interventies is volgens de WAC het meest urgent in het kader van onderzoek naar eenzaamheid. Er is veel kennis en wil om actie te ondernemen in de strijd tegen eenzaamheid. In navolging van het advies van de WAC heeft het ministerie van VWS ZonMw verzocht een subsidieoproep uit te zetten voor interventies tegen eenzaamheid.

Deze oproep is enerzijds bedoeld om effectieve interventies tegen eenzaamheid te inventariseren en deze financieel te ondersteunen. Anderzijds is deze bedoeld om geselecteerde veelbelovende interventies te omschrijven en te evalueren. Met als uiteindelijk doel een openbare database op te bouwen met goede voorbeelden. Er is een open oproep gericht op het aanvullen van de interventie database met *goed beschreven* interventies (stadium 1) en een gerichte oproep voor *goed onderbouwd en bewezen effectieve* interventies (stadium 2). De call voor niet-beschreven interventies was breder dan alleen interventies, namelijk zowel interventies als initiatieven. De WAC heeft gemerkt dat initiatieven een ander karakter hebben dan interventies. De WAC hecht eraan dat in het ZonMw programma vooral wordt gestuurd op het bewijzen van interventies.

Respondenten in het kader van deze evaluatie geven aan dat de WAC borgt dat het programma diepgang heeft en houdt. Lokale coalities weten de WAC te vinden, dat horen wij van leden van de WAC en ook van een aantal lokale coalities die wij inzake deze ex durante evaluatie hebben gesproken. Respondenten zijn positief over de samenstelling van de WAC en de door haar uitgebrachte adviezen. De rol van de WAC is ten opzichte van de eerste meting niet veranderd. De WAC pleit voor behoud van de huidige rol en deze te handhaven tot in ieder geval na de coronacrisis, gezien de verwachte nasleep van corona op eenzaamheid. Er is inmiddels een veelheid van onderzoek gedaan naar corona en de invloed daarvan op en gevolgen voor eenzaamheid. De leden van de WAC zijn extra alert op deze onderzoeken.

7.3 Uitdagingen

Uit de gesprekken zoals we die hebben gevoerd, komt als eerste uitdaging voor de Wetenschappelijke Adviescommissie (WAC) naar voren het begeleiden van het interactieve proces dat zij heeft geadviseerd voor het komen tot een onderzoeksprogramma voor meerdere jaren. En de daaropvolgende uitdaging is het geven van invulling aan dit onderzoeksprogramma.

8. Duurzame borging

Het ministerie van VWS is de initiatiefnemer en voert de regie over het programma *Eén tegen eenzaamheid. Belangrijk thema van deze tweede evaluatieronde is de duurzame borging van de aandacht voor eenzaamheid en van het programma.*

8.1 Algemeen

Het initiatief tot en de regievoering over het programma *Eén tegen eenzaamheid* ligt bij het ministerie van VWS. Hiervoor is onder meer gekozen om de maatschappelijke beweging rondom het tegengaan van eenzaamheid een krachtige impuls te geven. Doordat het programma is gepositioneerd bij het ministerie van VWS is het ministerie direct betrokken bij de uitvoering van haar beleid rondom het tegengaan van eenzaamheid onder ouderen. Voorafgaand aan het programma *Eén tegen eenzaamheid* functioneerde de Coalitie Erbij, die op 1 januari 2019 haar werkzaamheden beëindigde.

Hoe kan de aandacht voor het verminderen van eenzaamheid optimaal langjarig worden belegd in de samenleving?

Informatiebron:

Dit hoofdstuk is gebaseerd op de gesprekken met alle betrokkenen in het kader van deze tweede ex durante evaluatie (programmateam, Nationale Coalitie, lokale coalities, de lokale adviseurs en de Wetenschappelijke Adviescommissie).
Deze informatie is verrijkt op basis van documenten van Jongeren op Gezond Gewicht (JOGG) waar een soortgelijk vraagstuk speelde en de ervaringen van ons als onderzoekers.

8.2 Constateringen

Tijdens de interviews is uitgebreid aandacht besteed aan het vasthouden van de aandacht voor het thema eenzaamheid en de daaraan gerelateerde duurzame positionering van het programma. Uit de gesprekken kwam naar voren dat de noodzaak van vasthouden en voortzetten van deze aandacht door alle partijen wordt onderschreven.

De aandacht voor eenzaamheid vergt een continue stroom van energie. Het programma *Eén tegen eenzaamheid* is daarbij een begrip geworden. Zonder deze stroom van energie dooft de aandacht voor het thema uit. Alle betrokkenen geven aan dat er op dit moment (november 2020) geen 'vanzelfsprekende' andere plek is om het programma onder te brengen dan bij het ministerie van VWS. De 'stuwkracht' vanuit het kabinet en het ministerie is op dit thema nog heel belangrijk. Deze noodzaak is door de coronacrisis en de grote gevolgen hiervan op de eenzaamheid onder de bevolking alleen maar groter geworden. Er wordt voorzien dat het aanpakken van eenzaamheid in ieder geval in 2021 nog een topprioriteit zal zijn. Ook daarna blijft onverminderde inzet hierop nodig.

Op basis van de gevoerde gesprekken tijdens deze tweede evaluatie komen wij tot het advies de aandacht en energie op het thema eenzaamheid en het daarop acterende programma *Eén tegen eenzaamheid* zeker nog voor twee jaren (2021-2022) in haar huidige vorm te continueren. Medio 2021 komt ook de nieuwe staat in het land ten aanzien van eenzaamheid beschikbaar op basis van de gezondheidsmonitor volwassenen 2020. Gezien de huidige coronawerkelijkheid en gezien de aankomende verkiezingen voor de gemeenteraden in 2022 adviseren wij nu voorlopig, op basis van deze tweede evaluatie, om te streven naar het realiseren van een nieuwe situatie per 2023. In de eindevaluatie in 2021, komen wij hier definitief op terug.

Bij het voorbereiden van keuzen richting de toekomst zien wij in ieder geval deze elementen als belangrijk voor het maken van een afweging:

- Er is een duidelijke stuwkracht op lange termijn nodig om voortgang te behouden op het algemeen maatschappelijk thema eenzaamheid. Dit pleit voor een landelijk gedragen kader voor en ondersteuning van deze aanpak, met een groot accent op lokale uitvoering.
- Eenzaamheid is een van de facetten die aan de orde zijn in de breedte van het sociaal domein (wonen, werken, inkomen, ondersteuning, zorg, e.d.). Door de verschillende facetten met elkaar te verbinden, wordt het geheel sterker dan de delen afzonderlijk. Dit vraagt om het kiezen van een optimaal niveau van coördinatie.
- Onderliggers voor het huidige krachtige functioneren van het programma eén tegen eenzaamheid zijn:
  - onafhankelijkheid,
  - statuur,
  - organisatiekracht,
  - actiegerichtheid,
  - doorzettingsmacht.
- Aandachtspunt in deze is of het programma als geheel per 2023 opnieuw moet worden gepositioneerd of dat hier eventueel deelkeuzen ten aanzien van de onderdelen van het programma in wenselijk zijn.
- Het programma moet passend en structureel worden gefinancierd.

Bij het maken van een afweging kan ook worden geleerd van vergelijkbare trajecten, we noemen hier met name het programma Jongeren op Gezond Gewicht. Daarbij waren sleutelwoorden:

- een volwassen organisatie die het programma uitvoert;
- onafhankelijkheid van de 'trekkende' organisatie;
- transparantie in verwachtingen en middelen en inzet;
- slagvaardigheid, zelfstandig acties kunnen inzetten;
- duidelijk kunnen maken dat resultaten worden bereikt;
- vliegwiel- of aanjaagfunctie vanuit het ministerie van VWS.

Ten aanzien van de focus van het programma is een punt van aandacht of deze moet of kan worden verruimd tot een levensbrede aanpak. Met behoud van inhoudelijke beheersbaarheid. Dit vergt nadere studie.

8.3 Uitdagingen

Als uitdaging voor het programma en alle betrokken partijen zien we het in 2021 uitwerken van de opzet voor toekomstige duurzame aanpak van het bestrijden van eenzaamheid in Nederland. Inclusief de positionering, bemensing e.d. en de inhoudelijke invulling van het programma *Eén tegen eenzaamheid*.
Om deze opzet vervolgens in het jaar 2022 te realiseren, met als doel dit per 2023 te laten functioneren.

9. Effecten COVID-19

COVID-19 heeft sinds begin 2020 een grote impact op onze gehele samenleving. Dat corona een grote impact heeft op eenzaamheid en ook de aanpak tegen eenzaamheid werd ook benadruk door onder andere onze Koning, de Minister-president en vicepremier tevens minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Het eenzaamheidsvirus

"Het coronavirus kunnen we niet stoppen, het eenzaamheidsvirus wel. Laten we samen zorgen dat niemand zich in de steek gelaten voelt."
Koning Willem-Alexander der Nederlanden

9.1 Algemeen

De COVID-19-maatregelen hebben impact op heel Nederland en zeker ook op de kwetsbare inwoners. Veel ouderen blijven thuis, activiteiten zijn vervallen en ze ontmoeten weinig mensen. Daardoor kunnen zij zich in deze tijd (extra) eenzaam voelen. Er is veel aandacht voor het thema eenzaamheid in deze periode. Diverse organisaties, zowel privaat als publiek, zijn in beweging gekomen om (op veilige afstand of online) een helpende hand of luisterend oor te bieden. De website van het programma *Eén tegen eenzaamheid* heeft een pagina met tips en mogelijkheden om contact te houden.

9.2 Constateringen

De effecten van de Corona crisis op de activiteiten van het programma *Eén tegen eenzaamheid* en op de activiteiten binnen gemeenten en lokale coalities zijn tweeledig. Enerzijds constateren we dat door corona veel ontwikkelingen zijn stilgevallen of vertraagd doordat fysieke ontmoetingen niet of veel minder mogelijk waren. Anderzijds horen we ook van de respondenten dat veel nieuwe initiatieven zijn ontstaan, dat versnelling van ontwikkelingen en intensivering van samenwerking is opgetreden doordat de nood van mensen opeens erg aan de oppervlakte kwam. Verder is een duidelijke ontwikkeling opgetreden van fysiek naar digitaal, daar is snel veel verandering ontstaan. De digitale vaardigheden zijn onder alle betrokkenen groter geworden. In de landelijke corona communicatie is ook veel aandacht voor eenzaamheid en de gevolgen van eenzaamheid en wordt gestimuleerd om in actie te komen daartegen.

Binnen het programma is een grote omslag gemaakt naar digitaal organiseren van bijeenkomsten. Op deze manier is ervoor gezorgd, met de beperkingen die erbij horen, dat bijeenkomsten, masterclasses, en congressen toch door konden gaan. Een bijkomend effect is dat door het wegvallen van reistijd meer mensen konden deelnemen. En mensen kunnen nu ook makkelijk delen van bijeenkomsten volgen in plaats van een hele bijeenkomst. Tegelijk is het hele wandelgang-gebeuren komen te vervallen, daarmee zijn veel contacten en nieuwe ontmoetingen verloren gegaan.

9.3 Uitdagingen

In deze uitzonderlijke corona-tijd ligt er een grote uitdaging voor het programma *Eén tegen eenzaamheid* om op nieuwe wijzen toch zo goed mogelijk invulling te blijven geven aan activiteiten. Er wordt zeker nog een periode beroep gedaan op de creativiteit die nu al aan de dag wordt gelegd. Inhoudelijk ligt er nu een vraag richting het programma om oplossingen en aanpakken te verzinnen die helpend zijn in deze specifieke periode.

In 2021 volgt daarna de uitdaging om in te spelen op de eenzaamheids-problematiek in de na-corona periode. Als eenzame mensen zien dat andere mensen het 'gewone' leven weer oppakken, kan dat een extra confrontatie met de eigen situatie opleveren. Dat levert voor het programma dus een extra uitdaging op om juist dan de inspanningen nog verder te vergroten.

In de lokale situaties ontstaat in 2021 hopelijk ook weer ruimte om extra activiteiten in het kader van de aanpak van eenzaamheid te onder-nemen. Dat kan ertoe leiden dat er dan meer beroep wordt gedaan op of behoefte is aan ondersteuning vanuit het programma. Dit kan tot een piek in werk leiden.

Op lokaal niveau is ook meerdere keren gesignaleerd dat er in 2021 budgettaire problemen kunnen optreden ten aanzien van de aanpak van eenzaamheid, doordat de corona-problematiek gemeenten veel geld kost. Het kan zijn dat in 2021 nieuwe prioritering en herverdeling van middelen moet plaatsvinden. Dat kan ook gevolgen hebben voor de ruimte die er is om de aanpak van eenzaamheid te vervolgen.

10. Conclusies

In dit hoofdstuk presenteren we onze conclusies op basis van de tweede fase van deze evaluatie. Daarbij gaan we in op de centrale vraagstelling van het onderzoek en op de onderliggende onderzoeksvragen.

10.1 Centrale vraagstelling en conclusie

De centrale vraagstelling van deze ex durante evaluatie:

'Draagt de ingezette strategie, inrichting en de ondersteuningsstructuur binnen het programma Eén tegen eenzaamheid bij tot het ontstaan van een nieuwe en duurzame aanpak van eenzaamheid?'

Deze evaluatie van het programma *Eén tegen eenzaamheid* betreft een kwalitatief onderzoek en richt zich op de evaluatie van het programma als zodanig. Het effect van het programma op de daadwerkelijk ervaren eenzaamheid onder ouderen (de prevalentie van eenzaamheid) wordt onderzocht door het RIVM.

Conclusie

Vergeleken met de eerste fase van de evaluatie, waarin duidelijk sprake was van een groeiproces, bevindt het programma zich nu in een volwassen fase. De bemensing is op orde, onderlinge behoeften en verwachtingen zijn duidelijk, betrokkenen weten elkaar te vinden en de administratieve ondersteuning is geprofessionaliseerd. Ofwel, de infrastructuur van het programma staat en functioneert naar behoren.

Daarnaast groeit het aantal betrokkenen bij het programma nog steeds, zowel de Nationale Coalitie als het aantal en de omvang van lokale coalities.

Het samen leren en ontwikkelen is steeds verder versterkt, het programma speelt steeds beter in op de behoeften van de betrokkenen en op de actuele ontwikkelingen. Het functioneren van het programma wordt door betrokkenen (zeer) positief gewaardeerd.

De aandacht voor het thema eenzaamheid heeft de afgelopen anderhalf jaar een boost gekregen door de activiteiten vanuit het programma. De uitbraak van COVID-19 heeft de aandacht voor het vraagstuk en het belang van het programma verder vergroot. De activiteiten vanuit het programma dragen duidelijk bij aan het op de kaart gezet zijn van het thema eenzaamheid. Landelijk en lokaal hebben een groot aantal organisaties zich verbonden aan het voorkomen en tegengaan van eenzaamheid.

Het programma wordt gedragen door het ministerie van VWS. In de eerste periode van het programma was de minister van VWS hierbij een boegbeeld. Het afgelopen jaar is deze betrokkenheid in intensiteit afgenomen omdat de minister een van de leidende personen is in de corona-crisis. Het programma heeft zich vervolgens bewezen als een eigenstandige kracht.

Het programma is een actieprogramma. Verandering door te doen, niet door beleid te maken. Samen werken, samen leren en samen ontwikkelen staat hierbij centraal. Kennis en expertise van veel partners wordt op deze wijze benut. Dat blijkt goed te werken.

10.2 Onderzoeksvragen en conclusies

Voor deze evaluatie zijn acht subvragen bepaald. Navolgend verwoorden we per subvraag verwoorden onze conclusie daarop.
De subvragen een tot en met vijf betreffen feitelijkheden waarop we zo feitelijk mogelijk antwoorden.
Met de subvragen zes, zeven en acht wordt de onderzoekers om advies gevraagd op deze vraagstukken.

1. **Om welke redenen sluiten gemeenten zich aan bij het programma *Eén tegen eenzaamheid* en hoe wordt dit in de praktijk ervaren? Wat hebben ze aan het programma? Waar kan programma nog meer voor hen betekenen?**

   Conclusie
   Tijdens deze tweede fase van de evaluatie van het programma komen dezelfde redenen naar voren voor gemeenten om zich aan te sluiten bij het programma als uit de eerste fase evaluatie is gebleken:
   - een versnelling genereren in de lokale aanpak van eenzaamheid;
   - gebruik kunnen maken van landelijk gegenereerde aandacht voor het aanpakken van eenzaamheid;
   - gebruik kunnen maken van de tools en ondersteuning vanuit het programma;
   - intern en extern laten zien dat de aanpak van eenzaamheid prioriteit heeft bij de gemeente.

   In het afgelopen jaar is het aantal gemeenten dat deelneemt aan het programma gegroeid van 128 naar 214. Op basis van deze evaluatie weten we nu niet waarom gemeenten (nog) niet aansluiten.
   De respondenten geven aan dat het programma voldoet aan hun actuele behoeften om ondersteuning. Onder meer ten aanzien van publiek-private samenwerking, netwerkvorming, monitoring en evaluatie en het aan elkaar verbinden van beleidsterreinen.
   De adviseurs bieden op deze en vele andere onderwerpen inmiddels goed ondersteuning en de Toolkit biedt hiervoor nu concrete instrumenten en hulpmiddelen.
   Gemeenten worden door de adviseurs waar nuttig ook aan elkaar gekoppeld om van elkaar te leren. Het tot stand komen van deze verbindingen wordt ook op andere momenten gefaciliteerd, zoals tijdens de masterclasses en bijeenkomsten.
   Ten aanzien van het monitoren en evalueren en ten aanzien van preventie en verbreden van de doelgroep geven gemeenten aan nog meer behoefte aan ontwikkeling en ondersteuning te hebben.

2. **Vormen gemeenten lokale coalities en maken deze gebruik van lokale filialen van partners uit de landelijke coalitie? En maken zij gebruik van het aanbod van het programma (kennis, kunde, advies uren) of wetenschappelijke adviescommissie?**

   Conclusie
   Op dit moment zijn 214 gemeenten aangesloten bij het programma *Eén tegen eenzaamheid.* Binnen al deze gemeenten functioneert een vorm van een lokale coalitie. Deels zijn deze gevormd nadat de gemeente zich bij het programma heeft aangesloten, deels bestonden deze al en zijn na aansluiting doorgegroeid.
   Alle deelnemers maken gebruik van één of meerdere van de diverse ondersteuningsmogelijkheden vanuit het programma. Dit verschilt naar gelang de behoefte van de betreffende gemeente en lokale coalitie. Tijdens deze tweede evaluatie horen we over de hele linie

vooral positieve reacties over de adviseurs, de bijeenkomsten, de masterclasses, de landelijke communicatie-activiteiten en de Toolkit. Daarbij wordt ook gebruik gemaakt van de adviezen die door de WAC zijn uitgebracht. In een enkel geval horen we ook dat een gemeente niet positief is over onderdelen van het ondersteuningsaanbod, dat die niet (genoeg) aansluiten op de specifieke behoefte van die gemeente op dat moment. Maar dat betreft nooit het gehele ondersteuningsaanbod vanuit het programma.

Een aantal gemeenten is ondertussen doorgestroomd naar de netwerkfase, nadat de adviseursuren zijn verbruikt. We begrijpen dat gemeenten ook dan veelal actief betrokken blijven bij het programma. Deze gemeenten dienen dan vaak ook weer als voorbeeld en vraagbaak voor andere gemeenten.

Bij de lokale coalities zijn vaak ook lokale ondernemers betrokken. Dit zijn ook filialen van landelijk opererende partijen die deelnemen in de Nationale Coalitie. Een aantal deelnemers van de Nationale Coalitie heeft handreikingen ontwikkeld hoe hun filialen in lokale situaties kunnen bijdragen aan de aanpak van eenzaamheid. Hier is sprake van een groei- en ontwikkelproces, waarop nu ook pilots door die partijen worden uitgevoerd. In een volgende fase wordt een bredere landelijke uitrol voorzien.

3. **In hoeverre wordt door gemeenten gebruikgemaakt van ontwikkelde instrumenten (Toolkit) uit het netwerk van *Eén tegen eenzaamheid* gemeenten, zoals het Meldpunt eenzaamheid en de Handreiking Huisbezoeken?**

Conclusie
Alle lokale coalities, of in ieder geval de projectleiders daarvan, zijn bekend met de Toolkit. Lokale coalities geven aan dat ze in hun specifieke situatie kijken welke producten uit de Toolkit zij kunnen gebruiken. Tijdens deze tweede fase van de evaluatie geven alle respondenten aan tevreden te zijn met de kwaliteit van de instrumenten uit de Toolkit en de toepasbaarheid hiervan in de dagelijkse praktijk. Hierop heeft het afgelopen jaar een grote ontwikkelslag plaatsgevonden binnen het programma, met duidelijk positief resultaat.

4. **Om welke redenen sluiten organisaties zich aan bij de landelijke coalitie en hoe wordt dit in de praktijk ervaren? Wat levert hun dit op? Wat denken zij bij te dragen?**

Conclusie
De deelnemers aan de Nationale Coalitie zoeken binnen de coalitie mogelijkheden tot verbinding en versterking. Om door afstemming en bundeling van krachten tot een beter resultaat te komen voor mensen die eenzaamheid ervaren.
Een gedeelte van de deelnemers sluit aan bij de Nationale Coalitie omdat het werken aan de samenleving en het bestrijden van eenzaamheid hun corebusiness is. Om hun werk goed te kunnen doen, is aansluiten bij deze coalitie een logische en mogelijk ook wel noodzakelijke stap.
Bij een ander deel van de deelnemers is het bestrijden van eenzaamheid niet direct de corebusiness, maar wel een belangrijk deel van hun werk of reden om te bestaan. Dat maakt het voor hen logisch om bij de Nationale Coalitie aan te sluiten, om zo een betere invulling te kunnen geven aan hun activiteiten.

Tot slot zijn er deelnemers die aansluiten bij de Nationale Coalitie omdat zij vanuit maatschappelijke betrokkenheid, al dan niet in combinatie met zakelijke overwegingen (bijvoorbeeld imago) zich willen inzetten voor de bestrijding van eenzaamheid. Deze deelnemers zoeken vooral naar mogelijkheden om concreet aan de slag te kunnen, landelijk en/of lokaal. Deze deelnemers bieden vooral hun mogelijkheden aan en willen ook graag ondersteuning of sturing krijgen richting mogelijke activiteiten.

Het afgelopen jaar is vanuit het programma veel energie gestoken in het daadwerkelijk betrekken en in actie krijgen van alle deelnemers aan de Nationale Coalitie. Voor sommige deelnemers was bijvoorbeeld niet duidelijk op welke wijze zij nu werkelijk konden bijdragen aan de aanpak van eenzaamheid. Met die partijen is samen gezocht naar hun mogelijkheden voor een zinvolle bijdrage. Hierdoor is extra beweging ontstaan en is de betrokkenheid van veel deelnemers vergroot.

Een belangrijk hulpmiddel in dit kader binnen het programma is de administratie die nu wordt gevoerd van alle activiteiten die worden ondernomen, met wie, et cetera. Daardoor heeft het programmateam nu overzicht, wat bijdraagt aan sturing en grip op de ontwikkelingen. Het faciliteert bijvoorbeeld ook het kunnen aanjagen van verbindingen tussen partijen.

5. **Hoe hebben de verschillende programma structuuronderdelen (Programmateam, Nationale Coalitie, lokale coalities tegen eenzaamheid en Wetenschappelijke Adviescommissie) invloed op de aanpak van eenzaamheid en hoe kunnen de mensen dit merken?**

Conclusies
Het programma is doorgegroeid naar een volwassen fase. Alle onderdelen binnen het programma zijn ondertussen uitgekristalliseerd en ontwikkelen nog steeds door. De infrastructuur staat. Ieder onderdeel van het geheel blijkt een daadwerkelijke factor te zijn binnen de totale aanpak van eenzaamheid binnen Nederland. Er zijn geen structuuronderdelen overbodig of nog niet tot functioneren gekomen. We zien geen aanwijzingen dat structuuronderdelen ontbreken.

6. **Gelet op de grotere beweging, waar en hoe kan het programmateam het beste gepositioneerd, georganiseerd en geborgd worden, ook voor lange termijn? (bijvoorbeeld binnen VWS, bij een onafhankelijke stichting, bij een netwerk van landelijke partijen, bij een kennisinstituut? Als ZBO, als stichting, als vennootschap etc.)**

Conclusies
Het programma is dit jaar in een volwassen fase beland. Het staat en functioneert net. Onder meer vanwege de corona-crisis is de komende jaren nog veel aandacht nodig voor het aanpakken van eenzaamheid.
Op basis van de gevoerde gesprekken tijdens deze tweede fase van de evaluatie komen wij tot het advies de aandacht en energie op het thema eenzaamheid en het daarop acterende programma *Eén tegen eenzaamheid* zeker nog voor twee jaren (2021-2022) in haar huidige vorm te continueren en te streven naar een nieuwe situatie per 2023.

Richting de toekomst zien we een aantal mogelijke varianten om het programma te borgen. In essentie zijn deze varianten:

- beleggen bij een nieuw te vormen stichting met een opdracht van en financiering door het ministerie van VWS of meerdere ministeries gezamenlijk;
- bij één (maatschappelijke) organisatie als opdrachtnemer, in opdracht van het ministerie van VWS;
- in een consortium van (maatschappelijke) organisaties. Met het ministerie van VWS als opdrachtgever of eventueel een gezamenlijke financiering vanuit de consortium-partijen.

Hierbij is het belangrijk de succesfactoren van het huidige programma te borgen in de nieuwe situatie. Zoals het kunnen beschikken over een duidelijke opdracht, doorzettingsmacht, statuur, duidelijke opdrachtgever(s) en duidelijke opdrachtnemer(s), onafhankelijkheid en een passende structurele financiering. En daarbij zeker ook: een duidelijk doel en een hoge mate van actiegerichtheid.

Bij het maken van deze afweging kan ook geleerd worden van vergelijkbare trajecten waarbij een soortgelijke keuze is gemaakt. We noemen hier met name het programma Jongeren op Gezond Gewicht. Daarbij waren sleutelwoorden:

- een volwassen organisatie die het programma uitvoert;
- onafhankelijkheid van de 'trekkende' organisatie;
- transparantie in verwachtingen en middelen en inzet;
- slagvaardigheid, zelfstandig acties kunnen inzetten;
- duidelijk kunnen maken dat resultaten worden bereikt;
- vliegwielfunctie vanuit VWS als hoofdfinancier.

Wij adviseren het jaar 2021 te gebruiken om met deze kaders als randvoorwaarden keuzen te gaan maken over de toekomstige positionering van het programma. Dit kan dan in 2022 worden gerealiseerd, om per 2023 te kunnen gaan functioneren.

7. **Gezien het bovenstaande, waar moeten we tussentijds in deze ex durante evaluatie bijsturen? (Plan-Do-Check-Act cyclus).**

   Conclusies
   Voor de derde fase van deze evaluatie zijn onzes inziens geen grote aanpassingen nodig in de aanpak van de evaluatie. In deze tweede meting van de ex durante evaluatie hebben we geen niet-deelnemende gemeenten bevraagd waarom zij niet deelnemen aan het programma. In de ex post evaluatie is ons voorstel om ook hier zicht op te krijgen.

8. **Welke invloed hebben beleidskeuzes in de uitvoering van de Wmo 2015 op de vorm en mate van eenzaamheidsbestrijding? Is het bijvoorbeeld zo dat als de Wmo een meer collectief karakter heeft, daar meer ontmoetingsplekken en daarmee plekken voor eenzaamheidsbestrijding ontstaan?**

   Conclusies
   Tijdens deze tweede fase van de evaluatie hebben we opnieuw gekeken of sprake is van invloed van beleidskeuzes ten aanzien van het meer collectief of meer individueel inrichten van de uitvoering van de Wmo 2015 door gemeenten. We hebben geen signalen vanuit de praktijk gekregen dat dit een factor van betekenis is ten aanzien van de aanpak van eenzaamheid.

10.3 Ontwikkelacties

In zijn algemeenheid constateren we op basis van deze tweede fase van de evaluatie van het programma *Eén tegen eenzaamheid* dat het programma stevig staat en goed functioneert. Het programma is ook flexibel en speelt snel en effectief in op veranderende omstandigheden en nieuwe vraagstukken die naar voren komen. De aanbevelingen die wij na de eerste fase van de evaluatie hebben gedaan, zijn voortvarend opgevolgd.

Navolgend geven we de uitdagingen weer zoals we die voorgaand in deze rapportage hebben weergegeven. Deze aanbevelingen hebben een meer algemeen karakter, omdat vanuit de evaluatie weinig op- en aanmerkingen ten aanzien van het functioneren van het programma naar voren zijn gekomen. Verder merken we op dat ten aanzien van de meeste van deze uitdagingen binnen het programma nu al ontwikkeling plaatsvindt.

1. Er wordt intensief gewerkt aan het nog verder effectief maken van het functioneren van de Nationale Coalitie en het verder tot stand laten komen -waar nuttig- van koppelingen naar de lokale situaties.
   Aanbeveling is dit vooral door te zetten en daarin een aanpak te ontwikkelen aansluitend op de verschillende soorten deelnemers aan de Nationale Coalitie.

2. Veel lokale coalities hebben behoefte volgende stappen te zetten in netwerkvorming. Doorgroeien van 'bij elkaar zitten' naar 'echt samen werken'. Hier wordt vanuit het programma op verschillende manieren al ondersteuning bij geboden.
   Aanbeveling is de ondersteuning van lokale coalities ten aanzien van de netwerkvorming nog verder te intensiveren.

3. Lokale coalities hebben behoefte zich nog verder te ontwikkelen ten aanzien van het monitoren en evalueren van hun aanpak van eenzaamheid. Hier is vanuit het programma een (goed) begin van ondersteuning op aanwezig.
   Aanbeveling is de lokale coalities verder te blijven ondersteunen bij het ontwikkelen en realiseren van monitoring en evaluatie.

4. De masterclasses die worden georganiseerd voor lokale coalities worden in het algemeen zeer gewaardeerd. Deze stimuleren het samen leren.
   Aanbeveling is deze aanpak nog verder te intensiveren.

5. Het afgelopen jaar is -met succes- veel geïnvesteerd in het ontwikkelen van de kennis en kunde van de adviseurs die werkzaam zijn voor de lokale coalities. De adviseurs zijn in het algemeen van grote toegevoegde waarde voor de lokale deelnemers aan het programma.
   Aanbeveling is vooral te blijven investeren in de kwaliteit van de adviseurs en hen optimaal te blijven faciliteren. Zij zijn van grote waarde voor de effectiviteit van het programma.

6. Voor de wetenschappelijke adviescommissie is nu vooral van belang dat een onderzoeksprogramma voor meerdere jaren tot stand komt. De WAC begeleidt het ontwikkelen hiervan en kan na besluitvorming de uitvoering hiervan ter hand nemen.
   Aanbeveling is dit proces vooral door te zetten.

Bijlage 1. Respondenten

In het kader van deze evaluatie hebben we een groot aantal gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van onder meer het programmateam, adviseurs van lokale coalities, de Nationale Coalitie en lokale coalities. Individuele interviews hebben we telefonisch afgenomen of via digitaal MS Teams. Met de lokale coalities hebben we groepsgesprekken gevoerd via MS Teams.

Programmateam en adviseurs *Eén tegen eenzaamheid*

- Programmaleider
- Programmateamleden
- Adviseurs voor de lokale coalities
- Ambassadeurs *Eén tegen eenzaamheid*
- Lid Wetenschappelijk Adviescommissie

Nationale Coalitie, gesproken in t=o

- PostNL
- Ouderenfonds
- Omroep Max

Nationale Coalitie, nieuw

- Jumbo
- Partou
- Oud Geleerd Jong Gedaan (OGJG)
- Home Instead Thuisservice
- Seniorweb
- Koninklijke Nederlandse Biljart Bond

Lokale coalities, gesproken in t=o

- Dronten
- Den Haag
- Utrecht
- Lansingerland
- Zeist

Lokale coalities, nieuw

- Dordrecht
- Baarn
- Drimmelen
- Kerkrade
- Zoetermeer
- Hillegom-Lisse
- Groningen

Bijlage 2. Gespreksleidraden

We hebben voor de verschillende stakeholders op maat gespreks-leidraden gemaakt en gehanteerd. Dit zijn steeds op de betreffende stakeholder toegesneden versies van onderstaande lijst met gespreksonderwerpen. We presenteren hier alleen deze 'basislijst' om de omvang van deze bijlage te beperken.

Gespreksonderwerpen ten behoeve van de gespreksleidraden:

- Hoe kijkt u aan tegen de vormgeving van het programma Een tegen eenzaamheid?

- Wat zijn uw ervaringen met de Nationale Coalitie tot nu toe?
  - Invulling van bijeenkomsten?
  - Ondersteuning door het programma?
  - Relatie met lokale coalitie(vorming)(s)?
  - Ambities en doelen versus concrete invulling en realisatie?
  - Succesfactoren/ belemmerende factoren?
  - Suggesties voor verbetering?

- Wat zijn uw ervaringen met de lokale coalities tot nu toe?
  - Vorming/verbreding van lokale coalities (kwantiteit netwerk)?
  - Inhoudelijke verdieping (kwaliteit netwerk)?
  - Ondersteuning door het programma?
  - Ambities en doelen versus concrete invulling en realisatie?
  - Succesfactoren/ belemmerende factoren?
  - Suggesties voor verbetering?

- Wat zijn uw ervaringen met het programma *Eén tegen eenzaamheid* tot nu toe?
  - Rolinvulling van de adviseurs?
  - Ondersteuning van lokale coalities?
  - Ambities en doelen versus concrete invulling en realisatie?
  - Succesfactoren/ belemmerende factoren?
  - Suggesties voor verbetering?

- Wat zijn uw ervaringen met de positieve en negatieve effecten van de huidige corona-werkelijkheid

- Heeft u suggesties voor punten waar wij in deze evaluatie speciaal op moeten letten?

In de gesprekken met de lokale coalities zijn de 5 pijlers gebruikt die in het kader van het programma zijn geformuleerd.:

1. Bestuurlijk commitment:
De aanpak van eenzaamheid valt of staat met het politiek-bestuurlijk draagvlak. Zorg dat het college van B&W en beleidsmakers betrokken zijn.

2. Creëer een sterk netwerk:
eenzaamheid aanpakken kan alleen in netwerkverband. Kijk naar welke partijen er al zijn en maak nieuwe en slimme verbindingen. Benoem een kartrekker.

3. Betrek mensen, eenzamen zelf:
Er is niet één type eenzame en één type eenzaamheid. Om goed aan te

sluiten bij de doelgroep, moet je mensen die eenzaam zijn betrekken, evenals hun omgeving, zoals de familie en buurtbewoners.

4. Werk aan duurzaam aanpakken:
Kijk naar wat echt werkt om eenzaamheid te doorbreken en kies voor een duurzame aanpak. Maak afspraken wie waar verantwoordelijk voor is.

5. Monitoring en evaluatie:
eenzaamheid aanpakken is blijven leren in de praktijk. Monitoring en evaluatie dwingt je om samen te blijven leren en de aanpak verder te brengen.